

---

## Az Oroszországi Birodalom részvétele az első világháborúban (1914–1917)

Az első világháború kezdetének századik évfordulóján Oroszországban is számos tudományos konferenciát tartottak és több kiadvány jelent meg. A moszkvai Lomonoszov Egyetem oktatójának, *Oleg Rudolfovics Ajrapetov* címbeli új könyvének vitáját a *Rosszijszkaja isztorija* 2015/2. számában a folyóirat főszerkesztő-helyettese, *A. V. Mamonov* foglalta össze. Ajrapetov kétkötetes művét (Ucsasztyije Rosszijszkaj imperii v Pervoj mirovoj vojnye, 1914–1917. T. 1: 1914 god. Nacsalo. Moszkva, ID KDU, 2014. 336 sztr.: T.2: Apogej. Moszkva, ID KDU, 2014. 316 sztr.) először 2014 elején, majd ugyanezen év nyarán, csak a Kucsukovo polje kiadásában 640, illetve 624 oldalon jelentették meg. A könyv vitáján olyan kitűnő orosz szakemberek vettek részt, mint *A. V. Ganyin*, *Sz. V. Tyutyukin*, *V. B. Akszonov*, *F. A. Gajda*, *M. A. Kolerov*, *D. G. Martiroszjan*, *A. A. Szmirnov* és *A. Sz. Pucsenkov*.

Modeszt Kolerov a birodalom önpusztításának története címmel fűzött megjegyzéseket Ajrapetov művéhez. Kiemelte, hogy jelen esetben a világháború katonai eseményeinek és a diplomáciai, politikai előzményeknek és a társadalmi tényezőknek az összefüggéseit új, vagy újszerű megközelítésekkel, érveléssel és stílusban történő fáradságos munkálatait a modern orosz historiográfiában nem egy szerzői kollektíva, hanem egy szakember végezte el. Oroszország világháborúban való részvétele a társadalom és az állam „öngyilkosságát”, a dinasztia és a politikai osztály felelőtlenségét testesítette meg. Ajrapetov nemrég egy interjúban ezt úgy összegezte, hogy Németország nemcsak katonai vereséget mért az országra, hanem mint álmot is elpusztította.

Kolerov fontosnak tartja, hogy Ajrapetov műve megírásához nemcsak az archív forrásokat és a szakirodalmat, hanem a napi sajtót is felhasználta. A szerző korábbi külpolitikai témájú kutatásaira támaszkodva (lásd az 5. jegyzetet a 144. oldalon) részletesen foglalkozik a háború földrajzi, politikai, gazdasági és ideológiai céljaival, megjegyezve, hogy az ország előtt

álló feladatokkal kapcsolatos össznemzeti konszenzus hiánya egyik fő oka volt Oroszország vereségének. A civilizációs, küldetéses és etnikai sovínisza szellemben mobilizált Németország a harcoss totális katonai-politikai, társadalmi-gazdasági és ideológiai-kulturális egység első huszadik századi modelljét testesítette meg. Ajrapetov művében foglalkozott a hadiflotta és a vasutak fejlesztése érdekében tett állami befektetésekkel. A világháború időszakában a vasúti kommunikáció fontos szerepet játszott a stratégiai tervezésben és az ország iparában.

Alekszandr Pucsenkov hozzászólásában II. Miklós cár világháború alatti szerepét elemzi. Kiemeli, hogy Ajrapetov könyvében nagy figyelmet szentel a vezérkar 1914–1915-ös belső problémáinak és a cár és a tábornokok kapcsolatainak. A világháború idején jelentkező komoly problémák nagy megpróbáltatásoknak tették ki az orosz államot. A legfelsőbb főparancsnok, Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg ellenőrzés nélkül beavatkozhatott az államapparátus tevékenységébe és csak a cárnak volt alárendelve. A nagyherceg, akit a társadalom kezdett a „haza győztes megmentőjeként” interpretálni, a háborús körülmények közepette egyre inkább önálló szereplővé vált, aki a katonai események miatt nem egyeztethetett a többi államférfival, ugyanakkor mivel nem volt államfő, nem rendelkezett azzal a teljhatalommal, amivel a cár. Mindenesetre a korona előjogainak megkaparintásától való félelem (és a terjedő szóbeszéd) a cárt arra inspirálta, hogy átvegye a főparancsnoki tisztséget és egyesítse a polgári és a katonai vezetést. Több korabeli szereplő úgy vélte, hogy az uralkodó a főparancsnoki poszt átvételével meg akarta osztani népével a háború terheit, a kapcsolatok erősítésével megállítva saját és a monarchia presztízsének hanyatlását és ezzel párhuzamosan elhárítva a nagyherceg esetleges „trónszerzési ábrándjait”.

Amikor 1915 augusztusában a cár átvette a főparancsnokságot, a háború menetéért a teljes felelősséget magára vállalta, ami végzetes hiba volt. Ugyanakkor több főtiszt visszaemlékezéséből (lásd a 149. oldalon lévő jegyzeteket) látszik, hogy a cár valójában csak névlegesen látta el feladatát, ténylegesen M. V. Alekszejev tábornok töltötte be a főparancsnoki funkciót. Pucsenkov hangsúlyozza, hogy a korábbi negatív értékelésekkel szemben a legújabb kutatások szerint a tábornok széles látókörű, nagy katonai vezető volt. II. Miklósnak és a katonai vezetésnek 1915 derekán sikerült a keleti fronton stabilizálni a helyzetet. Ez is mutatja, hogy a cár nem mindig hallgatott ambíciózus családtagjaira és az udvarra, így a cárné szeszélyeivel és Raszputyin tanácsaival kapcsolatos korábbi nézeteket is ideje revideálni.

Andrej Szmironov elemzésében rámutat, hogy Ajrapetov az 1914–1915-ös eseményeket a külpolitikai és a hadtörténeti tények komplex vizsgálá-

tával tárja elénk. Szmirnov fontosnak tartja annak pontos rögzítését, hogy a különböző társadalmi rétegekből (a parasztságból és a városiakból) származó katonák a harcokban fizikális és morális értelemben mennyire álltak helyt. Az orosz hadsereg kudarcaihoz hozzájárult a német tábori nehéztüzérség számbeli fölénye. Ajrapetov a korábbi orosz történészeknél részletesebben foglalkozik az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregével. Az orosz források nem igazolják a gyengeségéről beivódott régebbi nézeteket, hanem épp fordítva, erős, fegyvelmezett hadról szólnak.

David Martiroszjan hozzászólásában a Kaukázuson túli orosz–török front 1914–1915-ös eseményeivel foglalkozik. Törökország belépése a háborúba nem érte váratlanul az oroszokat, a határ menti muzulmán lakosság felkelése azonban igen, mivel az orosz vezetés a helyi lakosok lojalitásával számolt. Martiroszjan, noha elismeri Ajrapetov érdemeit az adzsár felkelés és az arra reagáló orosz katonai műveletek elemzésével kapcsolatban, azonban úgy véli, hogy a történész helytelenül az orosz emigráns historiográfiát követi, amikor „a perzsa kérdés” erőszakos megoldása fele hajlik. Maguk az orosz diplomaták is elismerték, hogy az oroszellenes helyi ellenzékkel és segítőkkel szembeni katonai akciók és politika kudarcot vallott. Egy újabb állam belépését a fegyveres konfliktusba és a kaukázusi front meghosszabbodását nehéz előrelátó mozzanatként értelmezni.

Fjodor Gajda kiemeli, hogy Ajrapetov új könyvében bemutatja a hadiesemények és az 1914–1915-ös oroszországi belpolitikai küzdelmek közötti szoros kapcsolatokat. A fronton történtek és a hátszági politikai események egyformán hozzájárultak a katonai kudarchoz és a birodalom bukásához. A világháború idején is erősek voltak azok az erők, amelyek a külső ellenséggel vívott harcot belső ellenfeleik legyőzésére próbálták felhasználni: „a szent összefogás” valójában nem létezett. A dumai kadetok az egész háború alatt nem mondtak le a kormányzat elleni küzdelemről, legfeljebb azt ígérték, hogy visszatérnek rá, „ha eljön az ideje” (lásd erről P. N. Miljukov 1914. július 26-i beszédét). Az ellenzéki sajtóban megjelent írások, így a Recs, a Gyeny, a Russzkiye Vedomosztyi és a Golosz Moszkvi cikkei, amelyeket Ajrapetov is használ, jól mutatják, hogy „a szent összefogás” ténylegesen csak politikai engedmények elérésére szolgáló taktika volt.

Ajrapetov körültekintően elemzi a belpolitikai küzdelem eseményeit, szereplőinek vélt és valós céljait és mindezek kapcsolatát a hadieseményekkel. 1915 nyarán a „bizalom kormánya” homályos és kockázatmentes jelszava a kadetoknak a dumabeli kezdeményező szerepen kívül a tágabb ellenzéki vezetést is biztosította. A hadsereg reakciója II. Miklósnak a főparancsnoki poszt átvételével kapcsolatos lépésére korántsem volt annyira

negatív, ahogy azt az ellenzék gondolta. Gajda úgy véli, hogy az ország nehézségeinek fokozódásával tudta az oroszországi opposíció rákényszeríteni játékszabályait a hatalomra, és ugyanakkor, mint Ajrapetov műve is tanúsítja, kétségessé tenni a birodalom védelmi képességeit.

Sztanyiszlav Tyutyukin kiemeli, hogy a belső „fronton” történő események, amelyekhez 1915-től a munkások politikai sztrájkjai és nemzetiségi mozgalmak is hozzáadódtak, a világháború idején növekvő tendenciát mutattak. A fenti megmozdulások alapjául az oroszországi társadalom szociális, ideológiai-politikai, nemzeti és vallási szétszakadása szolgált, amely még 1905–1907-ben jelentkezett és nem szűntek meg a sztolipini „lélegzetvétel” idején sem. Tyutyukin rámutat, hogy a IV. Állami Duma és radikális, szociáldemokrata és trudovik szárnyának tevékenysége a történetírásban sokáig leértékelődött. A Dumát lenézően „a pusztaság szócseplés helyének”, a delegátusok nagy részét pedig népellenes, a cárizmust kiszolgáló embereknek tartották. Közben az öt bolsevik küldött letartóztatása után a mensevikek és az eszerekhez közeledő trudovikok személyében maradtak forradalmárok és szocialisták a testületben és a háború éveiben a liberálisok is balra mozdultak el. Az Állami Duma volt akkor az egyedüli törvényes politikai fórum, amit fel lehetett használni a rendszer gazdaság-, társadalom- és katonapolitikájának bírálatára, így sajnálatos, hogy Ajrapetov túl röviden szól az intézmény munkájáról, a szociáldemokraták és a trudovikok álláspontjáról.

Tyutyukin elemzi a Dumában 1914. július 26-án elhangzott beszédeket és Ajrapetov ezekkel kapcsolatos megállapításait. Rámutat, hogy A. F. Kerenszkij, a trudovikok tényleges vezetője már korábban megfogalmazott egy reformprogramot, ami a cári rendszer bizonyos liberalizálását eredményezte volna. Kerenszkij úgy vélte, hogy az országot először meg kell védeni az ellenségtől, majd meg kell oldani a belső problémákat, és mindebben a trudovikok és a szociáldemokraták közös fellépésére számított, az utóbbiak azonban nem támogatták a „patrióta honvédelmet”. Tyutyukin hiányolja, hogy Ajrapetov nem elemzi a bolsevik és mensevik frakciók tevékenységét. A történész kiemeli azt is, hogy az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt deklarációja még a Duma M. V. Rodzjanko által átszerkesztett gyorsírási feljegyzésében is háborúellenes maradt. Ajrapetov könyvében nem szól arról, hogy a pótlólagos hadihitelek tárgyalásakor a szociáldemokraták tiltakozásul elhagyták a Duma üléstermet, a trudovikok pedig tartózkodtak a szavazáskor.

1914. július 26-i beszédében a kadetok vezetője, P. N. Miljukov a Dumában gyakorlatilag moratóriumot hirdetett a rendszer elleni harcra, azonban a liberális ellenzék békejobbját a cár nem fogadta el, mivel nem hajlott

semmilyen engedményre. Tyutyukin Ajrapetov műve második kötetének címével kapcsolatban megjegyzi, hogy 1915 legfeljebb a cári Oroszország vereségeinek volt a csúcspontja. 1915 második felében nőttek a gazdasági nehézségek, a munkások már nem tűrték zokszó nélkül a háborús terheket és a kormányzó elitben is hajlottak némi engedményre, a liberális ellenzék pedig keményebben lépett fel a hatalommal szemben, ezért Tyutyukin szerint sajnálatos, hogy Ajrapetov kevés figyelmet szentel a Duma július-szeptemberi ülésszakának. A kadetok és a Miljukov vezette Progresszív Blokk komoly társadalmi reformok nélküli programot fogalmazott meg, de a cár bennük sem bízott. Forradalmi szellemben léptek fel viszont a Dumában a mensevikek és a trudovikok. Újból aktivizálódott Kerenszkij is, aki augusztus 8-i beszédében először fogalmazott meg nyilvánosan az ország megmentése érdekében a hatalom átvételével kapcsolatos igényeket. A dumai radikálisoknak és a liberálisoknak azonban nem sikerült nyomást gyakorolni a cári hatalomra. Tyutyukin Ajrapetov komoly érdemének tartja a Központi Hadiipari Bizottság munkás csoportjának az orosz társadalmi-politikai életben betöltött szerepének vizsgálatát. Korábban a szovjet történetírásban őket oppotunizmussal vádolták, pedig valójában politikai, kormányellenes munkájukkal objektíve előkészítették az 1917. februári forradalmat. A csoport 1915. december 3-i felhívásában, amivel sajnos Ajrapetov nem foglalkozik, az oroszországi demokrácia érdekében elvégzendő feladatokat fogalmazza meg, bírálja a mérsékelt liberális ellenzéket és a rezsim elleni határozottabb harcra szólít fel. Tyutyukin reméli, hogy Ajrapetov a következő kötetekben bemutatja a világháború korabeli bonyolult oroszországi életfeltételeket és az anakronisztikussá vált cári rendszertől való megszabadulás előkészítésének folyamatát.

Vlagyiszlav Akszonov az első világháború kezdeti oroszországi tömeghangulattal és a patrióta propagandával kapcsolatban fejti ki véleményét. Megállapítja, hogy a korábbi orosz és nyugati ferdítések után az utóbbi évtizedekben megjelent művekben az 1914 és 1918 közötti időszak társadalmi-politikai folyamatait alaposan elemzik. Ajrapetov könyvének eddig megjelent első két kötete óriási forrásanyag felhasználásával készült és szoros összefüggésben vizsgálja a kül- és belpolitika, a hadtörténet és a társadalomtörténet eseményeit. A geopolitikai helyzet és a nagyhatalmak pozíciójának elemzése után a szerző áttér a társadalomtörténetre és városi lakosság elvárásaira, közte a hivatalos központi sajtóbeli agitáció és a tömegek háborúellenes hangulata közötti eltérésre. Noha a parasztság sorából kikerülő újoncok közel fele az archív anyagok és a statisztikák alapján valóban analfabéta volt, a hivatalos propaganda mégsem főleg emiatt volt

sikertelen, hanem azért, mert racionális logikája nem érvényesülhetett a tőle eltérő sajátosságú paraszti tömegtudatban.

Az idegenekkel szembeni beteges félelem (a xenofóbia) az orosz társadalmat ugyanúgy jellemezte, mint a németet, az angolt és a franciát. Nehéz megítélni miként alakultak át az oroszországi munkásság forradalmi megmozdulásai a világháború elején hazafias jellegűvé. Akszjonov rámutat, hogy a szentpétervári tömegsztrájkok már a háború kezdete előtt egy héttel megszakadtak, és nem a mozgósítás és a harcok, hanem a vállalkozókkal való megegyezés miatt. Ajrapetov külön figyelmet szentel a kémháttal kapcsolatos állami propagandának, amit a főparancsnokság az ellenség elleni gyűlölet szítására, saját hibái leplezésére, V. A. Szuhomlinov hadügy-miniszter és a liberális ellenzéki vezetők kompromittálására használt fel. A xenofóbia azonban nemcsak a liberális sajtót jellemezte, ahogy Ajrapetov beállítja, hanem az összes politikai és társadalmi csoportot, sőt még a nacionalista és az egyházi kiadványokat („zsidó propaganda”, „a szlávok és a germánok eszkatologikus összecsapása”) is. Akszjonov szerint Ajrapetov műve is mutatja, mennyire szükséges a meglévő tudományos koncepciók és megközelítések továbbgondolása.

Andrej Ganyin kiemeli, hogy Ajrapetov a háborúnak nemcsak a katonai, hanem a politikai és a társadalmi-gazdasági aspektusait is alaposan elemezve modern felfogásban dolgozta fel a témát. A szerző óriási hazai és külföldi levéltári forrásanyagot, memoárokat, publikált forrásokat és napisajtót használt könyvéhez. Tizenöt-húszéves munkája alapján a belpolitikai küzdelem és a nemzetközi viszonyok széles kontextusban tárulnak elénk. Ajrapetov jó stílusban megírt mélyreható szakmai elemzéssel mutatja be az orosz részvételt a háborúban.

O. R. Ajrapetov: Ucsasztyije Rosszijszkaj imperii v Pervoj mirovoj vojnye (1914–1917). Moskva, 2014. (Az Oroszországi Birodalom részvétele az első világháborúban, 1914–1917. Moskva, 2014.). Rosszijszkaja Isztorija. 2015/2. 142–171.

*Kurunczi Jenő*